

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія**

**ОДЕСА
ФОП Бондаренко М. О.
2025**

УДК 159.97.072(076)
О-751

Укладачі:

О. М. Амплєєва, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

В. В. Петрушенко, доктор філософії з психології, викладач кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

А. В. Курова, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної психології факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

У. В. Варнава, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету психології та соціальної роботи
ОНУ імені І. І. Мечникова
Протокол № 3 від 13.12.2024 р.*

О-751 **Основи психологічної експертизи** : метод. рек. до практ. занять та самот. роботи для здобувачів першого (бакалавр.) рівня вищ. освіти спец. 053 Психологія / уклад.: О. М. Амплєєва, В. В. Петрушенко. – Одеса : Бондаренко М. О., 2025. – 45 с.

Методичні рекомендації містять загальні відомості про курс, рекомендації щодо забезпечення практичних занять та самостійної роботи студентів, зміст дисципліни та список літератури.

Вивчення курсу допоможе студентам орієнтуватися в теоретичних питаннях та отримати практичні навички із формулювання питань до експертів, оцінки експертних висновків, навичок, пов'язаних правильним вибором виду експертизи та визначенням підстав для її призначення.

Методичні рекомендації розроблені для здобувачів спеціальності 053 Психологія, допомагають при підготовці до практичних занять, опрацюванні тем при самостійному виконанні завдань.

УДК 159.97.072(076)

ЗМІСТ

Передмова	4
Тематика практичних занять	6
Практичне заняття № 1. Вступ до психологічної експертизи	6
Практичне заняття № 2. Організація та зміст діяльності психолога на психолого – медико-педагогічній комісії	9
Практичне заняття № 3. Організація діяльності педагога-психолога у складі консилиуму освітнього закладу	13
Практичне заняття № 4. Визначення рівня готовності дитини на початок шкільного навчання як експертна діяльність	16
Практичне заняття № 5. Методи та структура судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз	21
Практичне заняття № 6. Комплексна судово-психолого-психіатрична експертиза.....	26
Практичне заняття № 7. Медико-психологічна та медико-педагогічна експертиза	30
Практичне заняття № 8. Судово-психологічна експертиза особи у стані афекту.....	34
Рекомендована література	40

ПЕРЕДМОВА

Навчальна дисципліна «Основи психологічної експертизи» вивчає теоретичні й методологічні проблеми психологічної експертизи як специфічної сфери діяльності психолога, питання особистісної та професійної готовності психолога до експертної діяльності.

Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи з курсу «Основи психологічної експертизи» орієнтовані на поглиблене вивчення теоретичного матеріалу дисципліни, уявлень про сутність та методи експертної роботи та практичне оволодіння вміннями й навичками проведення психологічної експертизи в різних галузях життєдіяльності людини.

Мета: формування у студентів уявлень про основи психологічної експертизи як навчальну дисципліну, вивчення теоретичних підходів до визначення основних понять дисципліни, методів та принципів які використовуються в межах психологічної експертизи.

Досягнення зазначеної мети сприятиме формуванню у майбутніх фахівців професійних вмінь та навичок з експертної роботи, діагностики та аналізу у різних сферах професійної діяльності психолога.

Завдання:

- Ознайомлення студентів з основними поняттями, видами та методами психологічної експертизи;
- Забезпечення тісного взаємозв'язку теоретичного та практичного курсів навчання в межах дисципліни;
- Засвоєння студентами основних наукових, процесуальних та прикладних положень, що стосуються психолого-педагогічної, медико-соціальної та судово-психологічної експертизи, їх видів та можливостей;

- Формування у студентів практичних навичок із формулювання питань до експертів, оцінки експертних висновків, навичок, пов'язаних правильним вибором виду експертизи та визначенням підстав для її призначення;

- Ознайомлення з емоційно-вольовими та іншими станами особистості, ситуаційними факторами психологічного характеру, що мають значення для експертної діяльності.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1. Вступ до психологічної експертизи

План

1. Об'єкт, предмет, функції та принципи психологічної експертизи.
2. Поняття експертиза освіти. Експертиза психолого-педагогічних програм.
3. Основні поняття експертної діяльності. Концепція експертизи.
4. Психологічна та соціально-психологічна експертиза.
5. Експертні оцінки, метод експертних оцінок.
6. Експерт. Компетентність експерта.
7. Структура організації експертного оцінювання.
8. Методи соціально-психологічної експертизи.
9. Загальна характеристика експертної діяльності.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Психологічна експертиза – один з найскладніших напрямів діяльності практичного психолога. Труднощі цієї роботи полягають в тому, що основні проблеми та галузі, які потребують психологічних експертиз суттєво відрізняються одна від одної. Крім того, психологічна експертиза висуває підвищені вимоги до особистісних, моральних якостей психолога, рівня його професійної компетентності.

Експертизою у загальному розумінні називають дослідження яких-небудь питань, рішення яких вимагає застосування спеціальних знань у певній області з представленням заключення.

Експертизу проводить експерт – досвідчена і компетентна в конкретній області особа, що володіє спеціальними знаннями, як правило, незалежна від замовника експертизи. Експертиза – порівняно нове явище,

яке користується великим попитом в різних областях практики та суспільного життя.

Експертна діяльність розглядається як важлива складова професійної діяльності психолога: експертні функції вводяться в посадові обов'язки, розробляються й реалізуються програми професійної підготовки експертів.

Експертиза як вид діяльності психолога відрізняється від консультування, діагностики й наукового дослідження. Водночас, дотепер не існує однозначної систематизації експертної методології, що описана в професійних виданнях. Статус психологічної експертизи, її правове та нормативне врегулювання є невизначеними, а щодо експертизи позасудового характеру - практично повністю відсутніми. Така ситуація призводить до того, що замовники експертиз не мають критеріїв вибору експертів і оцінки наданих експертиз. Самі експерти, що беруться за експертні завдання, також не опираються на визнану й усталену методологію.

Основним джерелом інформації в ситуації експертизи виступає експерт. Тому експерт виступає професіоналом найвищого рівня, чий авторитет та сумлінність не викликають жодних заперечень. Подібний рід діяльності вимагає розвинених професійних якостей психолога, спеціальної підготовки, а в деяких випадках, перепідготовки. Експерт повинний мати відповідну освіту та високу кваліфікацію, досвід успішної та різнобічної професійної діяльності.

Експертизою називають дослідження експертом справ, питань, ситуацій, оцінка яких потребує спеціальних знань і досвіду.

Експертиза відрізняється від наукового дослідження тим, що має дати результат (експертний висновок), корисний не «взагалі», в невизначеному майбутньому, а такий, що мінімізує ризик прийняття хибного рішення в певній ситуації і в певний час. Тому експерт має підготувати і подати особі, яка приймає рішення (ОПР), до визначеного терміну матеріал з інформацією, яку ця особа, як правило, самостійно

отримати не може.

Експерт – це:

1) функція, яку виконує висококваліфікований спеціаліст, залучений до процесу прийняття відповідального рішення, і який здійснює його методичне і наукове забезпечення за своїм фахом;

2) функція, яку людина може виконувати завдяки значному досвіду зіткнення з певним класом проблем і розвиненій на цій основі інтуїції;

3) функція, яку людина виконує як носій певного виду інтересів.

Успіх у роботі експерта залежить від розуміння того, в чому полягає на даному етапі головна невизначеність для вибору рішення з точки зору ОПР, а також від коректного використання методів збирання і опрацювання даних. Експертиза може вирішувати як завдання «на знаходження», так і завдання «на доведення». На відміну від функцій радника, розробника, адміністратора, аналітика, функція експерта потребує позиції «стороннього спостерігача», не включеного в адміністративний контур прийняття рішення.

Іншими словами, експерт дає відповідь по суті заданих ОПР запитань, безумовно відповідаючи за обґрунтованість своїх оцінок. Але відповідальність за прийняття рішення, вибір виконавців, ухвалення конкретних заходів для реалізації рішення повністю залишається за ОПР.

Важливим завданням процедури добору є формування системи характеристик експерта, що мають істотно впливати на хід і результати експертизи. Такі характеристики повинні містити опис специфічних якостей спеціалістів та можливих взаємин між ними, що впливатимуть на саму експертизу. Важливою вимогою щодо характеристик має бути їх вимірюваність.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте об'єкт, предмет, функції та принципи психологічної експертизи.

2. Охарактеризуйте поняття експертизи освіти та експертизи психолого-педагогічних програм.
 3. У чому полягає концепція експертизи?
 4. Якими є особливості психологічної та соціально-психологічної експертизи?
 5. Що таке експертні оцінки, метод експертних оцінок?
 6. Дайте характеристику поняття експерт та компетентність експерта.
 7. Якою є структура організації експертного оцінювання?
 8. Розкрийте методи соціально-психологічної експертизи.
 9. Дайте загальну характеристику експертної діяльності.
 10. Якою є процедура та основні компоненти експертної діяльності?
- Рекомендовані джерела [2; 4; 10; 11; 12; 23].**

Практичне заняття № 2. Організація та зміст діяльності психолога на психолого-медико-педагогічній комісії

План

1. Цілі та завдання діяльності ПМПК.
2. Принципи діяльності спеціалістів ПМПК.
3. Функції психолога у складі ПМПК: експертно-діагностична, консультативна, функція супроводу, аналітична, організаційно – методична, просвітницька функція.
4. Принципи проведення поглибленої психологічної діагностики
Діагностика спеціальних освітніх потреб дітей.
5. Особливості складання рекомендацій психологом під час роботи у ПМПК.
6. Технологія збирання первинної інформації.

7. Процедура обстеження дитини, вимоги до процедури.
8. Структура та зміст укладання психолога.
9. Обговорення результатів обстеження дитини. Алгоритм формування колегіального укладання.
10. Структура побудови розмови з батьками.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Психологічну експертизу можна визначити як спеціальну дослідницьку діяльність, що передбачає використання психологічних знань для вирішення поставлених перед фахівцями питань.

Психолого-медико-педагогічна комісія - це не тільки обстеження дітей або дорослих з певними проблемами зі здоров'ям. Так називається і той орган, який повинен проводити діагностику, а також визначати ту програму корекції, яка допоможе людині адаптуватися в сучасному суспільстві і реалізувати себе. Складається вона тільки з професіоналів: логопедів, лікарів, психологів, а також адміністративних співробітників.

Психологічні експертизи можна поділити на дві великі групи: психологічні експертизи, що не мають судової перспективи, та судово-психологічну експертизу, яка є найбільш регламентованою на законодавчому рівні та найбільш розробленою фахівцями-психологами.

Даний орган повинен бути створений в тому випадку, якщо в колективі існують діти, які потребують підтримки. Психолого-медико-педагогічна комісія зобов'язана вирішити, хто саме супроводжуватиме дитину, стежити за динамікою дії корекційної програми, а також за її результативністю.

Створюється такий консиліум із фахівців того навчального закладу, в якому виявилася проблема. Якщо школа (сад, інтернат) не мають можливості залучити персонал з власного штату, то вони можуть звернутися за допомогою до місцевих (районних) органів влади з

проханням надати їм необхідні кадри.

Всі матеріали повинні перебувати у голови комісії. Причому їх не можна знищувати протягом усього періоду спостереження за дитиною. Під час діагностики обов'язково треба брати до уваги всі вікові та індивідуальні особливості особистості.

За результатами психологічного дослідження психолог готує висновок, який після перевірки та оцінки слідчим або судом буде використовуватися як доказ у кримінальній справі.

Психолого-медико-педагогічна комісія скликається для того, щоб були здійснені:

- діагностика та підтримка дітей з деякими проблемами здоров'я протягом усього навчального процесу;

- обстеження дітей, які мають певні труднощі в навчанні, спілкуванні, адаптації до навколишнього світу;

- створення ефективної програми розвитку, корекції та допомоги дітям з відхиленнями у здоров'ї;

- психолого-медико-педагогічна комісія повинна виявляти всі резервні можливості дитини, які допоможуть оптимізувати навчальний процес;

- відстеження результативності перебігу реабілітаційної програми;

- організація здорового соціального середовища для нормального розвитку дітей, яка характеризується винятком будь-яких травмованих психічного, фізичного та емоційного здоров'я дітей факторів;

- фіксація динаміки розвитку дитини та ефективності реабілітації.

Слід зазначити, що створення комісії може ініціювати як педагог, так і батьки. У більшості випадків, коли патронаж фахівців охоплює кілька навчальних закладів міста, то створюється окружна медико-психолого-педагогічна комісія. Вона повинна працювати на основі тих результатів,

які отримує від штатних фахівців. Для роботи в комісії можуть залучатися професіонали обласного рівня. Природно, вона має територіальні обмеження: діє в рамках певного округу.

Однак і окружний консиліум підпорядковується головному загальнодержавному органу. Центральна психолого-медико-педагогічна комісія зазвичай складається з найкращих фахівців країни. В принципі, особливих відмінностей між діями представлених консиліумів немає. Вони всі спрямовані на благополучну адаптацію дітей до життя в суспільстві. Відмінності спостерігаються тільки в складі фахівців та їх чисельності.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначте основні цілі та завдання діяльності ПМПК.
2. Які є принципи діяльності спеціалістів ПМПК?
3. Розкрийте функції психолога у складі ПМПК.
4. Охарактеризуйте принципи проведення поглибленої психологічної діагностики.
5. Які є особливості складання рекомендацій психологом під час роботи у ПМПК?
6. Розкрийте процедуру обстеження дитини, вимоги до процедури.
7. Якою є структура побудови розмови психолога з батьками?

Рекомендовані джерела [1; 2; 3; 4; 6; 14; 23].

Практичне заняття № 3. Організація діяльності педагога-психолога у складі консилиуму освітнього закладу

План

1. Поняття консилиум, функції, принципи та призначення консилиуму в освітній установі.
2. Режими діяльності психолога у межах консилиуму.
3. Завдання шкільного консилиуму, що супроводжує дитину.
4. Етапи діяльності психолога у межах консилиуму.
5. Планові та позапланові консилиуми, їх завдання.
6. Відмінності консилиуму від ПМПК.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Консилиум – це один з методів роботи психологічної служби, нарада осіб, які беруть участь у навчально-виховній роботі, для постановки педагогічного діагнозу і вироблення колективного рішення про заходи педагогічного впливу на учня.

Під консилиумом ми розуміємо постійно діючий, скоординований із спільними цілями колектив фахівців, який реалізує ту чи іншу стратегію супроводу дитини. У подібному колективі необхідні: розуміння усіма фахівцями стратегії і завдань розвиваючої та корекційної роботи, чітка узгодженість дій.

Завдання консилиуму:

- виявлення характеру і причин відхилень у поведінці і навчанні школярів;
- розробка програм виховних заходів з метою корекції відхилень у розвитку;
- консультації у вирішенні складних або конфліктних ситуацій.

На підставі Положення про службу практичної психології «Психолого-медико-педагогічні комісії здійснюють диференційований відбір дітей з особливостями розвитку в спеціальні (корекційні) освітні установи, встановлюють психолого-педагогічний статус дитини, визначають вид освітньої установи і освітній маршрут дитини, діють на підставі положень. Міська психолого-медико-педагогічна комісія здійснює роботу з комплектування спеціальних (корекційних) освітніх установ по міжтериторіального ознакою, вирішує конфлікти між батьками (законними представниками) і освітніми установами або районними психолого-медико-педагогічними комісіями.

Психолог обробляє дані психологічного мінімуму і поглибленої діагностики, готує пропозиції щодо окремих учням і інформацію по класу в цілому. У його завдання входить також визначити, яких учнів обговорити окремо, присвятивши цьому досить багато часу, а які діти, будучи психологічно благополучними не стануть предметом окремого обговорення на консиліумі (або для розробки їх супроводу не потрібно багато часу).

Інформаційний обмін між учасниками консиліуму. Обмін інформацією між учасниками та взаємна відповідь на питання служить основою для заповнення консиліуму, що стосується актуального психолого-медико-педагогічного стану школяра.

Розробка стратегії супроводу даного учня – обговорення питання про те, яку супроводжує роботу можуть взяти на себе учасники консиліуму, яку необхідно здійснити силами педагогічного колективу даної паралелі, а що можна зробити тільки за допомогою сім'ї або фахівців різного профілю поза школою. Учасники консиліуму визначають форми своєї участі і обговорюють, хто і в якій формі бере на себе роботу з батьками, педагогами-предметниками, а також соціально-диспетчерську діяльність.

Засідання проводяться один раз в два місяці (крім екстрених випадків). Спочатку проходить підготовчий етап, збір попередніх діагностичних даних. На самому засіданні відбувається заслуховування характеристик учня, запропонована класним керівником, у присутності батьків. Характеристика доповнюється відомостями про здоров'я учня (дає шкільний лікар, уточнюють батьки). Проводиться співбесіда з батьками. Мета якої з'ясувати умови і характер сімейного виховання, позицію батьків, ступінь їх авторитетності для дитини. Далі запрошується учень, відбувається бесіда з ним. Заключна стадія: ставиться педагогічний діагноз, що включає в себе визначення домінанти, розвитку, що відхиляється від норми і її основні причини, виявляються позитивні сторони особистості, на які можна вказати при виборі заходів виховного впливу, обговорюються заходи впливу, виробляються рекомендації батькам, класному керівнику та іншим учасникам виховного процесу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте поняття консилиуму, його функції, принципи та призначення консилиуму в освітній установі.
2. Які є режими діяльності психолога у межах консилиуму?
3. Перелічіть основні завдання шкільного консилиуму, що супроводжує дитину.
4. Назвіть основні етапи діяльності психолога у межах консилиуму.
5. Охарактеризуйте планові та позапланові консилиуми, їх завдання.
6. У чому полягають відмінності консилиуму від ПМПК?

Рекомендовані джерела [2; 3; 4; 6; 14; 23].

Практичне заняття № 4. Визначення рівня готовності дитини на початок шкільного навчання як експертна діяльність

План

1. Оцінка готовності до школи як експертна діяльність психолога.
2. Біографічний метод. Експеримент. Методики дослідження особи: ТАТ (тематичний апперцептивний тест), тест Роршаха.
3. Методики дослідження мислення: оповідання з картинки, розкладання сюжетних картин, порівняння понять, метод виключення.
4. Методики дослідження пам'яті: заучування слів, методика дослідження процесу візуального впізнавання, метод опосередкованого запам'ятовування.
5. Методика дослідження навіюваності (у сфері пам'яті). Метод виявлення зорового ейдетизму.
6. Вивчення уяви: методика незакінчених малюнків, складання оповідання на задані слова, переказ прочитаного.
7. Методики дослідження сприйняття та уваги: дослідження сприйняття форми предметів, дослідження сприйняття положення предмета у просторі, дослідження обсягу уваги.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Психологічна готовність до шкільного навчання – це складне утворення, до структури якого входить особистісна, інтелектуальна і соціально-психологічна готовність. Психологічна готовність включає здатність дитини до прийняття нової «соціальної позиції» – положення школяра, здатність управляти своєю поведінкою, своєю розумовою діяльністю, певний світогляд, готовність до оволодіння, провідною в молодшому шкільному віці діяльністю.

Готовність до навчання у школі є інтегративною характеристикою психічного розвитку дитини, яка охоплює компоненти, що забезпечують її успішну адаптацію до умов і вимог школи. Цей феномен постає як загальна (психологічна) і спеціальна готовність до навчання у школі, в якій розкриваються рівні розвитку тих психологічних якостей, що найбільше сприяють нормальному входженню у шкільне життя, формуванню навчальної діяльності.

Щоб об'єктивно оцінити готовність дитини до школи, важливо спиратися на результати діагностики. Якісна перевірка передбачає нейропсихологічні тести, сучасні тести інтелекту та інтерв'ю з батьками. Для оцінювання рівня розвитку інтелекту, пізнавальних навичок, моторики руки та загальної обізнаності в сучасних психологів є цілий арсенал інструментів.

Біографічний метод аналізує інформацію, отриману з різних джерел, таких як автобіографії, щоденники, листи, інтерв'ю та спостереження, щоб оцінити історичні події та контекст, що вплинули на формування людської психіки та поведінки.

Біографічний метод має важливе значення в психології, тому що він дозволяє заглибитися в життєві історії та особисті переживання, які можуть пояснити певні аспекти індивідуальності, мотивації та прийняття рішень. Він також надає цінні дані виявлення закономірностей у розвитку особистості та розуміння впливу соціокультурних чинників.

Метод експерименту є одним із головних у психології, тому що проникнення до неї експериментальних і математичних методів обумовили її становлення як самостійної науки і сприяли відділенню її від філософії в XIX ст.

Основні особливості експерименту полягають у наступному:

1) при проведенні експерименту дослідник сам викликає досліджуване ним явище, а не чекає, як при спостереженні, поки воно

проявиться;

2) експериментатор може змінювати, варіювати умови, за яких відбувається явище, що його цікавить (при простому спостереженні фіксуються лише ті умови, що є);

3) експеримент дозволяє виявити причинні залежності і відповіді на запитання: «Що викликало зміну в поведінці?», - тому що може виявити значення окремих, спеціально створених умов і встановити закономірні зв'язки, що визначають досліджуваний процес;

4) у результаті експерименту встановлюються кількісні закономірності, що припускають математичне формулювання. В основному саме завдяки експерименту природознавство прийшло до відкриття законів природи. Експеримент – це «активний» метод вивчення явищ. Якщо спостереження дозволяє відповіді на питання: «Як? Коли? Яким чином?», то експеримент відповідає на запитання: «Чому?»

Таким чином, сутність експерименту полягає в проведенні досліджень у спеціально створених, керованих умовах для перевірки експериментальної гіпотези про причинно-наслідковий зв'язок. У процесі експерименту завжди ведеться спостереження за досліджуваним об'єктом і вимірюється його стан. Експеримент може мати різноманітні види (наприклад, лабораторний і природний). Лабораторний експеримент протікає в спеціально створених умовах, коли використовується спеціальна апаратура, а випробувані знають, що вони беруть участь в експерименті і їхні дії визначаються інструкцією. Природний експеримент протікає в звичайних умовах гри, навчальної або фахової діяльності і спілкування, а випробувані не знають, що вони є учасниками експерименту.

Методики дослідження особи: Тематичний апперцептивний тест (ТАТ) був створений Г. Мюрреєм в 30-х рр. ХХ ст., хоча ідея була не нова. І до нього дослідники застосовували картинки для встановлення рапорту в

клінічній бесіді і діагностиці окремих сторін особистості. Мюррей був біохіміком, потім пройшов курс психоаналізу, викладав клінічну психологію. Його теоретичні погляди знаходилися на стику теорій З. Фрейда, К. Левіна та У. Мак-Дауголл, у яких він запозичив ідею про наявність базових потягів у людини, які лежать в основі всіх людських проявів. Але більшість ідей все-таки з психоаналізу, тому і інтерпретації ТАТ тяжіють до несвідомого і типовим психоаналітичним проблем: дитинство, стосунки з батьками, братами - сестрами, перенесення.

В основі історій лежать наступні положення Мюррея.

1. Через характеристику головного героя історії та опис його дій і реакцій оповідач зазвичай використовує (свідомо чи ні) деякі фрагменти власного минулого або представляє свою особистість, наприклад, припущення, ідею, почуття, оцінку, потреба, план або фантазію, які він пережив або які його займали.

2. У характеристику інших дійових осіб вкладаються особистісні характеристики знайомих, з ким у нього були або є тісні відносини. Іноді це персонажі, вигадані ним ще в дитинстві.

3. Коли оповідач вибудовує окремі епізоди, описуючи зусилля героя, його стосунки з іншими персонажами, вихід із ситуації, він зазвичай використовує, свідомо чи ні, події, що вплинули на його становлення.

Після появи ТАТ його модифікували багато вчених, причому, як самі картинки, так і інтерпретації, і навіть теоретичні обґрунтування. Найбільш вдалою вважається модифікація Беллак. Він вважав, що в основу ТАТ покладено такі базові положення.

А) Проекція - найбільш сильне спотворення дійсності. Це несвідомий процес, який в більшості випадків не може усвідомити.

Б) апперцептивні процеси, які діють на підсвідомому рівні і легко можуть бути виведені на свідомий рівень, позначаються терміном «екстерналізація».

В) екстерналізація – це явище, що характеризує основні тенденції реакції на ТАТ. В процесі тестування випробовуваний здогадується, хоча б частково, про те, що він в історії, що розповідається говорив про себе.

Тест Роршаха надійно закріпився в сучасній масовій культурі. Багато хто бачив його в кіно, або читав про те, як психологи показують незрозумілі плями та просять пацієнтів розповісти, що вони бачать. На Заході й деяких державах Сходу, попри суперечки та критику, тест широко застосовують у школах, лікарнях та навіть при прийнятті на роботу.

Якщо коротко, тест Роршаха – це набір із 10 різнокольорових чорнильних плям; кожна є симетричним зображенням. Їх можна повертати, можна фокусуватись на частині малюнку, на кольорі чи навіть на «незаплямованому» тлі аркуша. Загалом – все заради відповіді.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте оцінку готовності до школи як експертну діяльність психолога.
2. У чому полягає сутність біографічного методу та експерименту.
3. Які є методики дослідження особи та методики дослідження мислення.
4. Розкрийте методики дослідження пам'яті та методики дослідження навіюваності (у сфері пам'яті).
5. Охарактеризуйте методики дослідження сприйняття та уваги: дослідження сприйняття форми предметів, дослідження сприйняття положення предмета у просторі, дослідження обсягу уваги.

Рекомендовані джерела [2; 3; 4; 6; 14; 23].

Практичне заняття № 5. Методи та структура судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз

План

1. Порядок призначення судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз.
2. Особливості організації судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз.
3. Висновок судово-психологічної експертизи.
4. Оцінка висновку судово-психологічної експертизи.
5. Повторна експертиза.
6. Специфічні особливості судово-психологічної експертизи.
7. Вивчення матеріалів справи. Розмова із підекспертним.
8. Структура психодіагностичної діяльності експерта.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Судово-психологічна експертиза спрямована на вивчення структури і змісту індивідуальної усвідомленості й адекватності поведінки людей у процесі дослідження тих або інших вчинків і відображення явищ оточуючого середовища.

За Л. М. Балабановою, головною функцією судово-психологічної експертизи є точна й об'єктивна оцінка індивідуальних особливостей психічної діяльності психічно здорових обвинувачених, свідків і потерпілих у зв'язку з завданнями кримінального процесу.

Предметом судово-психологічної експертизи є психічні процеси, стани та властивості психічно здорового учасника кримінального процесу у зв'язку із завданнями кримінального процесу.

Об'єктом дослідження судово-психологічної експертизи є психологічні прояви людини, які не виходять за рамки психічної норми, тобто не викликають сумніву в її психічній повноцінності.

Взагалі до поняття експертизи входить вирішення експертних питань щодо суб'єктів або ситуацій. У юридичній психології під експертизою мають на увазі форму застосування юриспруденцією спеціального неправового знання, коли в ролі експерта виступає суб'єкт, який володіє спеціальними знаннями, що їх може застосовувати для експертної оцінки й аналізу випадків або характеристик людини.

Експертами-психологами мають право працювати фахівці-психологи з базовою психологічною освітою, які закінчили факультети психології в університетах або педагогічних інститутах, мають учений ступінь магістра, кандидата або доктора психологічних наук, звання доцента або професора. Фахівців-суміжників, які пройшли перепідготовку або викладають психологію в непрофільних вузах, залучати до проведення судово-психологічної експертизи небажано. Вирішальними критеріями вибору експерта-психолога є компетентність, об'єктивність, практичні навички в роботі, досвід, незацікавленість у результаті справи. Визначаючи експерта-психолога згідно з КПК України, слідчий повинен ознайомити експерта з рішенням щодо проведення судово-психологічної експертизи (СПЕ) й подати йому копію рішення про призначення експертизи. Зробити це можна за місцем роботи експерта або в приміщенні органу слідства, куди запрошується психолог, у результаті чого складається протокол, у якому вказуються дані про особу експерта, його кваліфікацію і пояснюються його права й обов'язки.

На даний час судово-психологічна експертиза має кілька класифікацій. За процесуальним станом випробуваного СПЕ поділяється:

- на експертизу свідків і потерпілих;
- експертизу підозрюваних і обвинувачених.

За характером фактичних даних, які є метою дослідження, СПЕ поділяється:

- на експертизу психічних процесів і властивостей;
- експертизу психічних станів (афект, стрес).

За видом об'єкта виділяються такі види СПЕ:

- експертиза неповнолітніх (свідків, потерпілих, обвинувачених, жертв сексуального злочину);
- експертиза індивідуально-психологічних і характерологічних якостей, основних мотивів поведінки, установок у життєдіяльності суб'єкта;
- експертиза емоційних станів, зокрема фізіологічного або патологічного афекту;
- посмертна судово-психологічна експертиза.

Джерелами інформації при проведенні судово-психологічної експертизи є матеріали кримінальної справи (протоколи дізнання, показання свідків) і експериментальні дані, одержані безпосередньо в ході обстеження в експертній установі (кабінеті слідчого, ізоляторі, суді). Зауважимо, що всю значущу для СПЕ інформацію експерти можуть одержати тільки у вигляді відповідних документів кримінальної справи через слідчого і суд. Тобто експерт має право на ознайомлення зі всіма матеріалами кримінальної справи й може подати клопотання про надання відсутніх матеріалів, необхідних для написання висновку, а за відмови слідчого – оскаржити його дії в прокуратурі згідно з КПК України.

Судово-психіатрична експертиза призначається органами досудового слідства та суду і проводиться за їх відповідним рішенням з метою відповіді на питання, що виникають під час провадження адміністративних, кримінальних та цивільних справ з приводу психічного стану особи.

Експертиза проводиться в Українському науково-дослідному інституті соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних

диспансерів. Зазначені заклади охорони здоров'я виконують функції судово-експертних установ або підрозділів (далі – експертна установа (підрозділ)).

Експертизу в експертній установі (підрозділі) виконує лікар – судово-психіатричний експерт (далі – експерт) одноособово або у складі амбулаторних (стаціонарних) судово-психіатричних експертних комісій (далі – комісія). Посади експертів та голів комісій встановлюються згідно з чинними нормативними документами Міністерства охорони здоров'я. Склад комісій затверджується наказом керівника експертної установи (підрозділу). Проведення експертиз з кримінальних, цивільних та адміністративних справ у експертних установах (підрозділах); обов'язки, права та відповідальність експерта; організація проведення експертиз та оформлення їх результатів визначаються Законами України «Про судову експертизу» (4038-12), «Про психіатричну допомогу» (1489-14), Кримінально-процесуальним (1001-05, 1002-05, 1003-05); Цивільно-процесуальним (1501-06, 1502-06, 1503-06) кодексами, Кодексом України про адміністративні правопорушення (80731-10, 80732-10). Експертиза може проводитись амбулаторно (у тому числі посмертно), стаціонарно, у судовому засіданні.

Експертиза може бути первинна, додаткова і повторна.

Первинною є експертиза, яка призначається у даній справі з даних питань уперше.

Додатковою є експертиза, яка призначається для вирішення окремих питань, які не були поставлені при первинній експертизі, а також у разі неповноти або недостатньої якості первинної експертизи, і проведення її доручається експертам у тому самому або іншому складі.

Повторною є експертиза, яка призначається, якщо висновок первинної експертизи суперечить матеріалам справи, викликає сумніви щодо його правильності і визнаний органами дізнання, слідчим, прокурором, судом необґрунтованим. Призначення повторної експертизи повинно бути

мотивоване, а її проведення доручається іншому більш кваліфікованому складу експертів.

Судово-психіатрична експертиза відповідає на такі запитання:

1) кваліфікація психічного стану підозрюваного, звинувачуваного, потерпілого, свідка; природи, виду і типу психічної патології, її тяжкості, глибини прояву у конкретної особи; співвідношення патологічного і нормального у психіці, взаємодія явищ «поломки» психіки з проявами компенсації у процесі нормальної або патологічної адаптації до умов ситуації;

2) визначення деяких стійких психологічних властивостей, рис особистості і динамічних станів психіки особи із «межовою» патологією; виду і глибини емоційних реакцій у період, що має значення у справі, індивідуально-психологічних особливостей аномальних або акцентуйованих осіб, природи і ступеню розумової відсталості;

3) визначення впливу виявлених особливостей і характеристик підекспертної особи з «суміжними» проявами норми і патології, на її здатність адекватно сприймати оточення, регулювати свою поведінку у конкретній криміногенній або віктимній ситуації;

4) здатність зазначених осіб усвідомлювати значення своїх дій, передбачати їх наслідки і керувати ними (осудність, обмежена осудність).

Завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте порядок призначення судово-психологічної та психолого-психіатричної експертиз.

2. У чому полягають особливості організації судово-психологічної та психолого-психіатричної експертиз?

3. Охарактеризуйте оцінку висновку судово-психологічної експертизи.

4. Які особливості повторної експертизи?
5. Які специфічні особливості судово-психологічної експертизи?
6. Розкрийте структуру психодіагностичної діяльності експерта.

Рекомендовані джерела [2; 5; 7; 8; 17; 18; 22; 24].

Практичне заняття № 6. Комплексна судово-психолого-психіатрична експертиза (КСППЕ)

План

1. Переваги та відмінності комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.
2. Предмет, об'єкти й основні задачі КСППЕ .
3. Необхідність призначення КСППЕ.
4. Джерела і правила збору фактичної інформації. Права й обов'язки експертів.
5. Виконання КСППЕ. Функції, ролі і принципи взаємодії експертів-психіатрів і експертів-психологів.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

КСППЕ – це найбільш ефективна процесуальна форма реалізації загальнонаукового комплексного підходу до експертного дослідження що має велике значення для справи сторін, властивостей і функціональних особливостей психічної діяльності визначеної особи (підекспертного).

КСППЕ має основні переваг кожної з базових експертиз. Як і при судово-психіатричній експертизі, при КСППЕ експерти компетентні оцінювати нозологічну природу і ступінь виразності психічних відхилень, розпізнавати їх патологічний або нехворобливий характер. Однак, на відміну від судово-психіатричної експертизи, що встановлює лише наявність або відсутність принципової здатності особи до волевиявлення, рефлексії і правильному психічному відображенню, КСППЕ дозволяє більш

диференційовано визначати конкретну міру прояву цієї здатності в осіб із хворобливими «прикордонними» психічними відхиленнями в залежності від актуального дозрівання особистості, її структурно-динамічних і змістовних особливостей, наявності ситуаційних емоційних зрушень (реакцій).

КСПШЕ не просто підсумовує можливості судово-психіатричної і судово-психологічної експертиз. На відміну від кожної з них окремо вона дозволяє установити системні властивості досліджуваного об'єкта: виявити результати взаємодії комплексу психологічних і психопатологічних факторів, розкрити їх системні зв'язки, взаємозалежність і взаємозумовленість.

На практиці непоодинокі ситуації, коли для вирішення питань, що постають перед слідством і судом оптимальним є проведення комплексних психолого-психіатричних експертиз. Йдеться про міждисциплінарні дослідження психолого-психіатричних проблем. При цьому для формулювання висновків використовуються спеціальні знання, що належать до обох наукових дисциплін, застосовуються специфічні методи, що склалися в психології і психіатрії, порівнюються й інтегруються дані психологічного й психіатричного досліджень.

Основною передумовою, яка визначає необхідність проведення психолого-психіатричної експертизи, є існування загальних для психології й психіатрії проблем. Важливим тут є прагнення до максимально повного й всебічного вивчення всіх обставин справи. Комплексна експертиза може бути психолого-медико-психіатричною, медико-психологічною, психолого-автотехнічною, психолого-графологічною і психолого-лінгвістичною.

Слід зазначити, що експерти – учасники комплексних експертиз крім основної експертної спеціальності повинні володіти додатковими професійними знаннями, необхідними і достатніми для того, щоб добре орієнтуватися в методиці й висновках інших її учасників і їхньому

значенні для загального висновку. Експерти повинні володіти методикою спільної роботи і комплексного дослідження. Іншими словами, тільки спільна діяльність та взаємодія забезпечує інтеграцію спеціальних знань, необхідну для комплексного дослідження задля встановлення істини у кримінальній справі.

Судово-психіатрична і судово-психологічна експертизи в загальній класифікації експертних наук відносяться до одного класу і розглядаються в якості прикордонних родових експертних дисциплін. Це визначено єдиною спрямованістю цих наук на дослідження особливостей психічного функціонування людини.

Специфіку предмета судово-психіатричної експертизи утворюють встановлювані в експертному дослідженні фактичні дані про патологічні відхилення в психічному функціонуванні особи і виявлення їхнього впливу на його можливість відображати навколишнє, рефлексувати і регулювати свої дії, насамперед – інкриміновані йому діяння.

Також, специфіку предмета КСППЕ утворить спрямованість експертного дослідження на встановлення ефекту взаємодії хворобливих і не хворобливих психічних факторів і визначення на основі обліку цієї системної якості найбільш точної і повної міри їхнього впливу на характер психічного відображення, рефлексії і регуляції поведінки даної особи в момент, що цікавить слідчого.

КСППЕ не тільки частково містить у собі зміст предметів родових базових експертиз, але й істотно відрізняється від них можливістю досліджувати системні якості психіки, що підвищує повноту, надійність і точність експертних висновків.

КСППЕ необхідна для надійної оцінки результатів впливу вікового, емоційного і особистісного факторів на психічне відображення і регуляцію в осіб з «прикордонними» варіантами психічного здоров'я, тому що питання про системну взаємодію передпатологічного тла і перерахованих

психологічних причин залишається актуальним і в цих випадках.

У теорії судової експертизи під об'єктами експертизи розуміють закріплені в матеріалах справи передбачені карно-процесуальним і цивільно-процесуальним законодавством джерела інформації. Джерелами інформації в КСППЕ можуть бути як самі суб'єкти, так і дані про стан їх психічної сфери, поведінки, отримані з інших процесуальних джерел. У якості таких можуть бути названі показання інших свідків, потерпілих або співучасників обвинувачуваного, довідки, історії хвороби, інша медична документація, службові характеристики, акти попередніх експертиз, протоколи слідчих експериментів, залучені до справи листи, щоденники, малюнки. До об'єктів КСППЕ повинні бути віднесені і ті матеріали справи, що розкривають обставини індивідуального психічного розвитку обвинувачуваних, потерпілих або свідків, ситуацію їх кримінальної або в'їтимної поведінки, умови і фактори, що впливають на їх вчинки.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте переваги та відмінності комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

2. Охарактеризуйте предмет, об'єкти й основні задачі КСППЕ.

3. Якою є необхідність призначення КСППЕ?

4. Назвіть основні джерела і правила збору фактичної інформації.
Права й обов'язки експертів.

5. Визначте функції, ролі і принципи взаємодії експертів-психіатрів і експертів-психологів.

Рекомендовані джерела [2; 5; 7; 8; 17; 18; 22; 24].

Практичне заняття № 7. Медико-психологічна та медико-педагогічна експертиза

План

1. Поняття про медико-психологічну та медико-педагогічну експертизи, їх предмет та об'єкт.
2. Завдання медико-психологічної та медико-педагогічної експертиз.
3. Питання медико-психологічної та медико-педагогічної експертиз.
4. Помилки і хиби експертиз.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Медична експертиза проводиться кваліфікованими лікарями або фахівцями-патологоанатомами й визначає ступінь тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілим чи обвинуваченим.

Медико-психологічна експертиза об'єктом пізнання має психіку особи, яка хворіла чи хворіє на тяжку хронічну або невиліковну хворобу. Ці захворювання можуть викликати постійні чи тимчасові зміни в психіці: трансформацію сприймання, пам'яті, відтворенні сприйнятого, неадекватність реагування тощо.

Медико-психологічна експертиза (МПЕ) – комплексне медико-психологічне дослідження, що встановлює психологічні закономірності проявів якостей особистості та особливостей поведінки людини, пов'язаних із соматичним (тілесним) захворюванням, фізичною недосконалістю (дефектом), сенсорною, недостатністю (вродженою патологією зору і слуху).

Практичне застосування МПЕ тісно пов'язане з розвитком психосоматики (від грец. – душа і тілесний) – галуззю психології, яка вивчає специфіку взаємовпливів психічних, і тілесних (фізичних, фізіологічних,

нейрофізіологічних, ендокринних) факторів, котрі зумовлюють певні зміни характеру особи, впливають на функціональні можливості її психічних процесів, рівень працездатності і механізми соціально-психологічної адаптації.

До комісії з проведення психолого-медичної експертизи, окрім психолога, необхідно залучати лікаря-фахівця в галузі відповідної хвороби. При її проведенні ставляться такі запитання:

1) яке соматичне захворювання наявне, його форма та як воно може впливати на психіку підекспертної особи;

2) чи перенесла особа, яка підлягає експертизі, у минулому соматичні захворювання, що могли б вплинути на психіку (у тому числі пологові та післяпологові черепно-мозкові травми, захворювання головного і спинного мозку та ін.), та їх можливі наслідки психологічного характеру;

3) чи є у підекспертної особи дефекти сенсорної сфери (зору, слуху, нюху, дотику, смаку), їх вплив на здатність адекватно сприймати, розуміти і відтворювати інформацію, що цікавить слідство (суд);

4) чи наявна розумова відсталість або інші психічні особливості, викликані перенесеним соматичним захворюванням.

Корекційна педагогіка – це галузь педагогіки, об'єктом якої є людина – особистість з відхиленнями соматичної, психічної, рухової, інтелектуальної, сенсорної, мовної або поведінкової сфери, які обмежують або ускладнюють можливість соціалізації, нормального життя в суспільстві, працездатність і життєдіяльність.

Предметом корекційної педагогіки є шляхи, способи, прийоми, умови, що допомагають компенсувати порушення і дозволяють досягати єдиних із загальною педагогікою цілей і завдань розвитку та соціалізації особистості.

Знання основ психолого-педагогічної діагностики та відбір дітей у спецустанови допомагає корекційному педагогу бачити і розуміти

проблеми дітей з відхиленнями у розвитку та з обмеженими можливостями, кваліфіковано сприяти вирішенню цих проблем спільно з фахівцями-психологами, педагогами, медиками, соціальними педагогами.

Особливу значимість набуває підготовка корекційного педагога до соціально-адаптованої та реабілітаційної діяльності, метою якої є створення необхідних психолого-педагогічних умов для повної соціальної адаптації та інтеграції дітей з проблемами в розвитку.

Діяльність медико-психолого-педагогічної комісії спрямована на диференційований відбір дітей з відхиленнями у психічному та фізичному розвитку в спеціальні дошкільні та шкільні установи. МППК дає рекомендації по направленню дітей в лікувально-профілактичні заклади, а також в заклади соціального забезпечення дітей, які не можуть навчатися в масових школах, і в дошкільні заклади за станом здоров'я та інтелекту. МППК вирішує питання про виведення зі спеціальної школи та дошкільного закладу або переводі з одного в інший. Завдання МППК – консультування батьків і педагогів з питань лікування, виховання, освіти дітей з легкими відхиленнями в розвитку.

Комісія здійснює ретельне медичне, психолого-педагогічне та логопедичне обстеження. Якщо дитина вже ходить до школи, то з'ясовуються причини неуспішності, складання характеристики структури дефекту. Якщо дитина ще не відвідувала школу, фахівці з'ясовують готовність дошкільняти до навчання. Тут розглядаються його фізіологічна та соціальна зрілість, рівень інтелектуального розвитку, особливості емоційно-вольової сфери.

Склад та організація роботи МППК

МППК організовується в обласних, міських відділах народної освіти. До складу комісії входять:

Голова, головним завданням якого є організація і планування засідань комісії;

Дитячий психіатр, який розглядає складність з точки зору медичних показників, виключає гострі захворювання і вогнища запалення центральної нервової системи та головного мозку, досліджує психічний стан дитини;

Отоларинголог, який досліджує органи слухового аналізатора дитини;

Офтальмолог, який досліджує органи зорового аналізатора дитини;

Дефектолог, який виявляє, чи є у дитини аномалії психічного чи фізичного розвитку, у зв'язку з цим намагається визначити причини неуспішності і дає свої рекомендації щодо подальшого розвитку, виховання і навчання дитини;

Психолог, який складає інтелектуальні, поведінкові, мотиваційні характеристики особистості дитини, виявляє його індивідуальні особливості;

Логопед, який досліджує стан органів артикуляції дитини, мову, активний і пасивний словник, виявляє стан сенсорних функцій, розвиток мовної моторики, визначає особливості розвитку пізнавальної діяльності, насамперед мислення, пам'яті, уваги; структуру мовного дефекту і рівень мовного недорозвитку; виділяє дітей з первинними мовними порушеннями, що мають вторинну затримку інтелектуального розвитку, від дітей, недорозвиток мови яких визначено розумовою відсталістю.

Перед кожним фахівцем, що входять до МППК, ставиться своє вузьке завдання, однак, дослідження ведеться з урахуванням загальних результатів обстеження. Для більш успішної роботи склад фахівців МППК повинен бути постійним. Робота МППК здійснюється за графіком. Комісія збирається раз на місяць.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте поняття про медико-психологічну та медико-педагогічну експертизи, їх предмет та об'єкт.
2. Якими є завдання медико-психологічної та медико-педагогічної

експертиз.

3. Визначте питання медико-психологічної та медико-педагогічної експертиз.

4. Охарактеризуйте помилки і хиби експертиз.

Рекомендовані джерела [1; 2; 4; 10; 11; 12, 23].

Практичне заняття № 8. Судово-психологічна експертиза особи у стані афекту

План

1. Фізіологічний афект, як стан сильного душевного хвилювання, що раптово виникло в момент скоєння злочину.

2. Питання судово-слідчих органів та особливості проведення судово-психологічної експертизи.

3. Види афектогенних ситуацій.

4. Види афекту та особливості перебігу.

5. Емоційне збудження та емоційна напруга, що надають значний вплив на свідомість та поведінку.

6. Методичні складності проведення судово-психологічної експертизи фізіологічного афекту.

7. Правильне та точне формулювання питань, що виносяться на вирішення експертів.

8. Типові помилки під час формулювання питань.

Методичні рекомендації до опанування питань теми:

Судово-психологічна експертиза афекту, що направлена на діагностику у обвинуваченого сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту), яке викликає у обвинуваченого під час скоєння злочину звуження свідомості, гальмує свідомий контроль за діями та

поведінкою, знижує рівень осмислення оточуючого світу. Правовими наслідками діагностики афекту є інше юридичне значення дій обвинуваченого.

Основою афекту є переживання внутрішнього конфлікту, що виникає внаслідок суперечностей між нахилами, прагненнями, бажаннями або між можливостями виконання і вимогами, які постають перед індивідом чи які він висуває щодо себе. Розвивається переважно в несподіваних, критичних і небезпечних ситуаціях, за неспроможності людини до адекватного виходу з них.

Афект набуває властивостей домінанти, унаслідок чого гальмує не пов'язані з ним психічні процеси та нав'язує стереотипний спосіб розв'язання небезпечної ситуації (заціпеніння, втеча або агресія). Водночас афект виконує важливу роль у створенні специфічного досвіду (афективні сліди), що має значення при зіткненні індивіда з певними обставинами, які призвели до розвитку афекту і попереджають про можливість повторення небезпечної ситуації. Характеризується звуженням свідомості або повною її втратою з подальшою амнезією.

Супроводжується вираженими вегетативними реакціями з боку кардіоваскулярних, дихальних та інших систем і органів. Стійкість до втягнення індивіда в стан афекту залежить від рівня його моральної мотивації.

Важливим етапом експертного дослідження є аналіз ситуації скоєння злочину. Залежно від швидкості розвитку, новизни умов, складності ситуації, характеристик обвинуваченого виявляється здатність потерпілого усвідомити загрозливий характер ситуації і протистояти діям обвинуваченого. Аналіз ситуації злочину вимагає співвідношення поведінки потерпілого з його характерологічними особливостями. Дослідники виділяють дві групи залежно від характерологічних особливостей, які найчастіше зустрічаються серед потерпілих. Першій групі властиві такі

риси, як боязкість, лякливість, довірливість, несамотійність, емоційна нестійкість, сугестія, слабкість емоційної організації розумової діяльності. Другу групу складають потерпілі з рисами збудливості, вразливості, зі слабким волевим контролем поведінки. Нерідко їм властиві асоціальність, педагогічна занедбаність, негативне уявлення про морально-етичні норми, раннє паління, вживання алкогольних напоїв, наркотиків, ранній початок статевого життя. Ці потерпілі іноді виявляються втягнутими в злочин через власну провокаційну поведінку, самовпевненість, переоцінку власних можливостей під впливом імпульсних спонукань. Слабкість волевого контролю й відсутність прогностичної здатності не дозволяє їм своєчасно усвідомити небезпеку ситуації і вжити необхідні заходи щодо опору.

За відсутності прямих свідків злочину необхідно зібрати якомога більше інформації про поведінку потерпілого під час скоєння злочину і після нього, про стан потерпілого, його зовнішній вигляд, висловлювання безпосередньо після злочину, у ході проведення слідчих дій і медичного огляду. Важливо при цьому пам'ятати, що ці процедури травмують психіку потерпілого.

Експертиза індивідуально-психологічних якостей тісно пов'язана з експертизою емоційних станів (виявлення в обвинуваченого на момент вчинення злочину яскраво вираженого емоційного стану, стану фізіологічного або патологічного афекту). Із визначенням у результаті СПЕ деяких індивідуальних особливостей, а також емоційних станів, пов'язане питання щодо нездатності потерпілого чинити опір на момент вчинення відносно нього насильницьких дій. Особливо важливими є ці види експертизи під час розслідування важких і небезпечних злочинів (убивство, зґвалтування).

При проведенні СПЕ емоційних станів слід розрізняти юридичне поняття «сильне душевне хвилювання» і психологічне поняття «фізіологічний афект». Питання, що стосується «сильного душевного

хвилювання», не входить у компетенцію експертів-психологів і може бути кваліфіковане тільки юридичними органами.

У разі призначення судово-психологічної експертизи, пов'язаної з афективними проявами, необхідно враховувати механізм формування афекту, який складається з фази тривалого накопичення негативних емоцій, одноразового впливу надзвичайно значущої події (або суб'єкта) і негативного впливу, відстроченого в часі. Афекту з найбільшою силою піддаються люди, фізично виснажені, із соматичними захворюваннями, психічним перенапруженням, жінки в стані передменструального синдрому (ПМС), суб'єкти з низьким рівнем розвитку емоційно-вольової сфери.

Під час проведення СПЕ емоційних станів можуть бути поставлені такі запитання:

1. Чи перебував обвинувачений на момент скоєння злочину в стані фізіологічного афекту?

2. Чи знаходився обвинувачений на момент скоєння злочину в стані патологічного афекту?

3. Чи властиві суб'єкту, який підлягає експертизі, індивідуально-психологічні якості, що є визначальними при виникненні в нього стану афекту?

4. Яким чином характер емоційного стану підекспертного в період розслідування міг вплинути на його показання або спосіб їх викладу?

Діагностика фізіологічного афекту супроводжується значними труднощами. Також складно діагностувати подібний стан при реконструкції шляхом аналізу даних про поведінку людини в момент здійснення нею протиправних дій. У зв'язку з цим виникає необхідність використання спеціальних знань.

Діагностика стану афекту передбачає не тільки знання загальних психологічних закономірностей динаміки й структури цього психічного стану, але й оволодіння спеціальними методичними прийомами

психологічного дослідження (у тому числі лабораторного), застосування яких можливе лише в рамках спеціальної експертизи й не входить до загальної процедури слідчих дій.

Труднощі діагностики фізіологічного афекту, встановлення сильного душевного хвилювання були усвідомлені багатьма фахівцями в галузі юриспруденції. Деякі вчені стверджували, що для діагностики фізіологічного афекту необхідне проведення експертизи.

Існує думка, що для вирішення питання про наявність фізіологічного афекту в момент здійснення протиправних дій треба проводити комплексну судово-психолого-психіатричну експертизу. Але призначати судово-психіатричну експертизу слід тоді, коли висувається припущення, що злочин скоєний у стані патологічного афекту. У цьому випадку використовуються спеціальні знання для діагностики патологічного афекту в психіатрії. Питання ж про наявність фізіологічного афекту як стану, що не має хворобливого характеру, не належать до галузі спеціальних знань експерта-психіатра.

Діагностика фізіологічного афекту входить до компетенції експерта-психолога, і в подібних випадках проводиться судово-психологічна експертиза. Тому в практичних діях психолога часто виникає необхідність розділити патологічний і фізіологічний афект у момент скоєння індивідом злочину. М.М. Коченов вважає, що в таких випадках потрібне послідовне проведення:

- судово-психіатричної експертизи (коли здійснюється діагностика патологічного афекту);
- судово-психологічної експертизи (за відсутності висновків психіатрів щодо наявності патологічного афекту) для встановлення наявності або відсутності фізіологічного афекту.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте фізіологічний афект, як стан сильного душевного хвилювання, що раптово виник в момент скоєння злочину.
2. Розкрийте питання судово-слідчих органів та особливості проведення судово-психологічної експертизи.
3. Які є види афектогенних ситуацій?
4. Визначте основні види афекту та особливості перебігу.
5. Що таке класичний фізіологічний, кумулятивний афект та афект на тлі алкогольного сп'яніння?
6. Охарактеризуйте емоційне збудження та емоційну напругу, що надають значний вплив на свідомість та поведінку.
7. Які є методичні складності проведення судово-психологічної експертизи фізіологічного афекту?
8. Розкрийте типові помилки під час формулювання питань.

Рекомендовані джерела [1; 2; 4; 10; 11; 12; 19; 21; 23].

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Буняк Н.А. Медико-психологічна експертиза та медико-педагогічна експертиза. Психологічна експертиза : навч. посіб. Тернопіль, 2017. С. 76–92.
2. Буняк Н.А. Поняття про психологічну експертизу. Теоретичні та методичні аспекти експертної діяльності. Експертиза психологічного і соціологічного інструментарію. Комплексні експертизи за участю психолога. Психологічна експертиза : навч. посіб. Тернопіль, 2017. С. 122–130.
3. Дегтяр Г.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в інклюзивній освіті. *Таврійський вісник освіти*. 2015. № 1. С. 250–255.
4. Костицький М.В. Психологічна експертиза в системі психологічної практики. *Юридична психологія*. 2015. № 1. С. 14–31.
5. Крюкова М. А. Судово-психологічна експертиза (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса : Фенікс, 2021. 61 с.
6. Лапченко І.О. Психологічна експертиза в освіті. *Значимість психології в сучасному суспільстві: сутність і проблеми розвитку* : матеріали третьої міжнар. наук.-практ. конф., Одеса, 9–10 груд. 2016 р. Одеса, 2016. С. 84–87.
7. Магдисюк Л.І. Методи роботи практичного психолога у суді. Science, research, development : monografia pokonferencyjna : Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej (on-line) zorganizowanej dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-

- badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii (30.01.2018). Warszawa, 2018. С. 87–90.
8. Магдисюк Л.І. Судово-психологічна експертиза в системі судової психології. Nowy sposób rozwoju : monografia pokonferencyjna : Zbiór artykułów naukowych z Konferencji Międzynarodowej NaukowoPraktycznej (on-line) zorganizowanej 14 dla pracowników naukowych uczelni, jednostek naukowo-badawczych oraz badawczych z państw obszaru byłego Związku Radzieckiego oraz byłej Jugosławii (30.11.2017). Warszawa, 2017. С. 104–106.
 9. Психологічна експертиза: наук.-допом. бібліогр. покажч. / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Бібліотека ; уклад. Л. Дейнека. Луцьк, 2021. 80 назв.
 10. Черезова І. О. Психологічна експертиза як форма соціальної практики. Психологічна експертиза: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 7–16.
 11. Черезова І. О. Технологія проведення психологічної. Психологічна експертиза : навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 26–60.
 12. Яблонський А.І. Гуманітарно-психологічна експертиза в контексті професійної діяльності психолога. *Теорія і практика сучасної психології* : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2019. № 5, т. 1. С. 81–86.
 13. Яблонський А.І. Функціональні компоненти експертної діяльності психолога: теоретичний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. Херсон, 2015. Вип. 4. С. 105–109.

Додаткова

14. Амплєєва О.М., Глушук Л.І. Дослідження психологічних механізмів особистісного інфантилізму. *Габітус*. 2022. № 43. С.62-65.
15. Барабаш О. Поняття та види делінквентної поведінки людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. Серія: Юридичні науки : зб. наук. пр. Львів, 2017. № 865. С. 62–66.
16. Белозуб К. Соціально-психологічні особливості проявів делінквентної поведінки неповнолітніх. *Вісник : [збірник] / Київ. ін-т бізнесу і технологій*. Київ, 2016. Вип. 2 (30). С. 69.
17. Буняк Н.А. Методи дослідження судово-психологічної експертизи. Судово-психологічна експертиза. Комплексна судово-психолого-психіатрична експертиза. Психологічна експертиза : навч. посіб. Тернопіль, 2017. С. 24–69.
18. Керевич О.В. Особливості призначення судових експертиз для встановлення індивідуально-психологічних особливостей підозрюваного (обвинуваченого). *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 31–36.
19. Крайніков Е. Особливості адиктивної особистості. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Київ, 2019. Вип. 1 (10): Психологія. С. 55–60.
20. Сорока І. Нервова булімія як форма адиктивної залежності. Психогенеза особистості: норма і девіація: зб. наук. ст. : матеріали наук.-практ. семінару з міжнар. участю "Феноменологія депривації: психологопедагогічний і теоретико-прикладний дискурс. Ремедіум 5" (Луцьк, 1 квіт. 2015 р.) / Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ф-т психології, Каф. пед. та вікової психології. Луцьк, 2015. Т. 2. С. 202–207.

21. Черезова І.О. Психологічна експертиза у соціальній сфері. Психологічна експертиза: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 149–166.
22. Черезова І.О. Психологічна експертиза у сфері судочинства. Психологічна експертиза: навч. посіб. Бердянськ, 2018. С. 61–83.
23. Щербакова І. Відповідальність у світлі смисложиттєвих орієнтацій особистості. Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 38. Психологія. С. 107-122.
24. Юридична психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2015. 432 с.

Інформаційні ресурси

1. <http://nbuv.gov.ua>
2. <https://www.hniise.gov.ua/13947-psixologchna-ekspertiza.html>
3. <http://appsychology.org.ua/index.php/ua/dlia-avtoriv>
4. <https://www.apa.org/pubs/journals/amp/>
5. <https://www.tandfonline.com/toc/vsoc20/current>
<https://onlinelibrary.wiley.com/journal/20448309>

Навчальне видання

ОСНОВИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 053 Психологія

Практичне видання

Укладачі

Амплеєва Ольга Михайлівна
Петрушенко Владислав Вікторович

В авторській редакції

Підписано до друку 05.06.2025 р.
Формат 60x88. Обсяг 2,75 друк.арк.
Наклад 50 прим. Зам. № 4328.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Бондаренко М. О.
м. Одеса, вул. В. Арнаутська, 60.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №4684
від 13.02.2014 р.
Тел.: (048) 235 79 76, e-mail: info@aprel.od.ua